

*А. М. Василяк,
аспірант, Національна академія державного управління при Президентові України*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ВРЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У МЕХАНІЗМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РЕЛІГІЙНОЮ СФЕРОЮ СУСПІЛЬСТВА

Питання прав, обов'язків та відповідальності юридичних осіб завжди було і залишається актуальним для держави, особливо якщо такою юридичною особою є релігійна організація. У даній статті зроблена спроба визначити управлінські механізми регулювання статусу релігійних організацій. Автор характеризує статус релігійної організації шляхом ретельного аналізу не лише норм вітчизняного законодавства, а й міжнародних нормативно-правових документів. Визначає основні державні механізми регулювання вказаного статусу, визначає основні проблеми у вказаному питанні, дає пропозиції щодо їх усунення.

The issue of rights, duties and responsibility of legal entities has been and remains urgent for the state, especially in case of religious organization as a legal entity. The article is an attempt to determine mechanisms that regulate the status of religious organizations. The author characterizes the status of religious organization through scrutinizing not only the norms of national legislation but international normative and legal documents as well. Main state mechanisms regulating the mentioned status, major problems in the given issue are determined, proposals concerning their elimination are formulated.

Ключові слова: правовий статус, релігійна організація, свобода совісті, суб'єкт права, церква, юридична особа.

Key words: legal status, religious organization, freedom of conscience, subject of law, church, legal entity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Співпраця з релігійними організаціями має відбуватися лише в межах правового поля, зокрема шляхом визначення прав і обов'язків останніх на законодавчому рівні. Сьогодні правовий статус релігійних організацій чинним законодавством визначений не достатньо чітко, що утруднює не лише функціонування таких інститутів, а й визначення можливих механізмів взаємозв'язку та взаємодії між ними та державою, що, в свою чергу, утруднює розвиток духовності в суспільстві.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН

Питанням статусу релігійних організацій в державі приділяли увагу Л.К. Байрачна, В.С. Журавський, що намагалися визначити конституційно-правовий статус релігійних організацій в Україні, С.І. Зідорук, що розглядав

взаємодію суб'єктів політики та державної влади і релігійних організацій, Єленський В., що досліджував релігійно-інституційний процес в Україні, Мельник В.Б., що досліджував релігійність в сучасній Україні, В. Ф. Піддубна, що досліджувала проблеми релігійних організацій як суб'єктів цивільних правовідносин. Разом з тим, сьогодні відсутні комплексні дослідження, що в цілому характеризують роль та значення статусу релігійних організацій як важливих суб'єктів державно-управлінських відносин. У даній статті ми вперше спробуємо висвітлити вказане питання.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета статті — дослідити особливості статусу релігійних організацій як суб'єктів державно-управлінських відносин, механізми взаємодії релігійних організацій та держави.

ЗАВДАННЯ

1. Проаналізувати норми чинного законодавства, що регламентують права, обов'язки та відповідальність релігійних організацій.

2. Вивчити роль та місце релігійної організації в системі суб'єктів права держави, зокрема в системі цивільно-правових відносин.

3. Виокремити основні проблеми, що існують у сфері взаємодії держава-релігійна організація та запропонувати механізми усунення таких проблем.

ОСНОВНИЙ ТЕКСТ

Складні зв'язки між державою та іншими суб'єктами, а також між юридичними та фізичними особами у державно-організованому суспільстві фіксуються державою у юридичній формі — у формі прав, свобод та обов'язків. У своїй єдності саме вони складають правовий статус, який, у свою чергу, відображає особливості соціальної структури суспільства, рівень демократії та стан законності.

Правовий статус характеризує становище особи у взаємовідносинах із суспільством та державою [8]. Саме цей статус об'єктивно відображає як позитивні, так і негативні ознаки реально діючої політико-правової системи.

Основними документами, що визначають статус релігійної організації як суб'єкта державно-управлінських відносин, є Конституція України, Закони України "Про об'єднання громадян" та "Про свободу совісті і релігійні організації", Цивільний та Господарський кодекси України, а також ряд міжнародних документів.

Гарантування права на свободу совісті громадянам України та здійснення цього права є одним із завдань Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" [2].

Відповідно до частин 1, 2 статті 5 Закону в Україні здійснення державної політики щодо релігії і церкви належить виключно до відання України. Здійснення державної політики щодо релігійних організацій — виключна компетенція нашої держави.

Релігійна організація є провідною ланкою релігійно-церковного життя в Україні. [2]. Держава захищає права і законні інтереси релігійних організацій; сприяє встановленню відносин взаємної релігійної і світоглядної терпимості й поваги між громадянами, які сповідують релігію або не сповідують її, між віруючими різних віросповідань та їх релігійними організаціями; бере до відома і поважає традиції та внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству [2]. Вказана норма визначає повноваження держави в сфері регулювання державою діяльності релігійних організацій. Зокрема, саме держава бере на себе зобов'язання щодо захисту прав та законних інтересів релігійних організацій. Такий захист повинен відбуватись у визначений саме державою спосіб, при цьому релігійна організація (організація) буде виступати суб'єктом права на рівні з іншими суб'єктами права в державі. Закон захищає державі втручатися у діяльність релігійних організацій, яка здійснюється в межах закону, та встановлює наступні межі діяльності релігійних організацій.

1. Держава визнає право релігійної громади на її підлеглість у канонічних і організаційних питаннях будь-яким діючим в Україні та за її межами релігійним центрам (управлінням) і вільну зміну цієї підлеглості (ч. 2 ст. 8 Закону).

2. Держава надає право релігійним організаціям,

керівні центри яких знаходяться за межами України, можуть керуватись у своїй діяльності настановами цих центрів, якщо при цьому не порушується законодавство України.

3. Держава надає право релігійним організаціям використовувати для своїх потреб будівлі і майно, що надаються їм на договірних засадах державними, громадськими організаціями або громадянами (ч. 1 ст. 17 Закону).

Окрім викладеного, держава гарантує передачу організаціями, на балансі яких вони знаходяться, культові будівлі і майно, які становлять державну власність у безоплатне користування релігійних організацій або ж повернення вказаного майна та культових будівель; надає право релігійним організаціям право для виконання своїх статутних завдань засновувати видавничі, поліграфічні, виробничі, реставраційно-будівельні, сільськогосподарські та інші підприємства, а також добродійні заклади (притулки, інтернати, лікарні тощо), які мають право юридичної особи (ч. 1 ст. 19 Закону).

Мета утворення релігійної організації — задоволення релігійних потреб віруючих громадян, тобто створення умов для того, щоб віруючі громадяни не тільки мали можливість колективно сповідувати свою релігію, зокрема брати участь в богослужінні, виконанні релігійних ритуальних обрядів, а й за допомогою цих організацій реалізовувати приписи своєї релігії у повсякденному житті, вільно їх пропагувати і поширювати.

Такий підхід до утворення релігійних організацій відповідає вимогам міжнародного права, зокрема Підсумкового документа Віденської зустрічі представників держав-учасниць наради за безпеку і співробітництво у Європі (1989 р.), [4] яким на підставі загального значення прав людини і основних свобод, у тому числі свободи релігії і переконань, визначені принципи утворення релігійних організацій, їх правовий статус, основною складовою частиною якого є право віруючих колективно сповідувати свою релігію і організовуватися для цього у свої традиційні церковні (ієрархічні та інституційні) структури, вирішуючи паралельно за своїми стандартами і вимогами кадрові питання.

Релігійна громада є місцевою релігійною організацією. Поняття "місцева" не пов'язане з конкретною місцевістю або населеним пунктом. Воно пов'язане з правом віруючих на колективне сповідання своєї віри і заснування вільно доступних місць богослужінь або зібрань. В одному населеному пункті може діяти одна або декілька релігійних громад одного і того ж віросповідання, за інших умов релігійна громада утворюється з мешканців декількох населених пунктів або навіть адміністративних районів. Але у кожному випадку громада має діяти як релігійна організація, основною метою якої є колективне задоволення релігійних потреб.

Відповідно до міжнародно-правових документів, визнаних Україною, прийнято статус релігійної організації, де релігійна громада як об'єднання віруючих громадян, котрі сповідують свою віру в рамках Конституції своєї держави, є головною ланкою церковної ієрархії. Їй надано право утворювати інші структури аж до своїх центральних органів, делегуючи їм відповідні повноваження.

Релігійна громада утворюється, реорганізується або ліквідується за своїм власним рішенням, втручання в ці питання державних або церковних органів не допускається. Держава визнає також права релігійної громади на її вільне підпорядкування діючим в Україні та за її межами управлінням і центрам, зміну цієї підлеглості, а також

діяльність без підпорядкування будь-яким церковним органам.

На інші організації, які хоч і утворені за релігійною ознакою, але структурно не входять до релігійного об'єднання (церкви) або не мають на меті задоволення релігійних потреб громадян, дія Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" не поширюється.

Повідомлення державних органів про утворення релігійної громади не є обов'язковим. Разом з тим, релігійні організації можуть набувати статусу юридичних осіб: релігійна організація визнається юридичною особою з моменту реєстрації її статуту (положення) [2]. Релігійна організація як юридична особа користується правами і несе обов'язки відповідно до чинного законодавства і свого статуту (положення). Реєстрацію статутів (положень) релігійних центрів, управлінь, монастирів, релігійних братств, місій та духовних навчальних закладів здійснює державний орган України у справах релігій (ст. 14 Закону). Реєстрацію інших релігійних організацій здійснюють обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, в Автономній Республіці Крим — Рада міністрів Автономної Республіки Крим. Така диференціація об'єктів реєстрації пов'язана як з різними масштабами діяльності релігійних організацій (релігійна громада діє переважно в межах одного чи кількох населених пунктів, а місіонерське товариство, наприклад, може поширювати свою діяльність на всю територію України), так і з потребою більш кваліфікованої юридичної, релігійнознавчої експертизи часто оригінальних, нетипових статутів, що подаються для реєстрації.

Статут (положення) повинен містити відомості про: вид релігійної організації, її віросповідну належність і місцезнаходження; місце релігійної організації в організаційній структурі релігійного об'єднання; майновий стан релігійної організації; права релігійної організації на заснування підприємств, засобів масової інформації, інших релігійних організацій, створення навчальних закладів; порядок внесення змін і доповнень до статуту (положення) релігійної організації; порядок вищення майнових та інших питань у разі припинення діяльності релігійної організації, інші відомості, пов'язані з особливостями діяльності даної релігійної організації. Орган, який здійснює реєстрацію, в місячний термін розглядає заяву, статут (положення) релігійної організації, приймає відповідне рішення і не пізніше як у десятиденний термін письмово повідомляє про нього заявникам. У необхідних випадках орган, який здійснює реєстрацію статутів (положень) релігійних організацій, може зажадати висновку місцевої Державної адміністрації, виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради.

Законодавством передбачено можливість відмови в реєстрації статуту. Але для цього потрібна наявність чітко визначених причин. Зокрема, це може статися у випадках, коли статут суперечить чинному законодавству, а релігійна організація, посилаючись на свої внутрішні настанови, не хоче привести його у відповідність до закону або якщо діяльність релігійної організації суперечить чинному законодавству, але вона відмовляється діяти в рамках закону [7, с. 234—243].

Релігійні організації як юридичні особи є самостійними суб'єктами правовідносин. Статус юридичної особи дозволяє релігійним організаціям самостійно брати участь у господарському обігові, бути рівноправними суб'єктами майнових та інших цивільно-правових відносин.

Релігійним організаціям притаманні всі ознаки юридичної особи: організаційна єдність; наявність відокрем-

леного майна; самостійна майнова відповідальність; релігійні організації виступають у цивільному обігові від свого імені, самостійно набувають цивільних права та обов'язків та виступають у судових органах як позивачі та відповідачі. Всі ознаки юридичної особи є важливими рівною мірою і відсутність хоча б однієї з них виключає можливість існування організації як юридичної особи.

Закон передбачає можливість виробничої і господарської діяльності релігійних організацій (ст. 19), визначає їх правосуб'єктність у сфері трудових відносин (статті 25 — 28), надає право на добродійну діяльність (ст. 23).

Слід звернути увагу і на деякі особливості припинення релігійних організацій як юридичних осіб та питань їх правонаступництва. Так, статтею 104 Цивільного кодексу України визначено, що юридична особа припиняється в результаті передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам — правонаступникам (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або в результаті ліквідації [3].

Права релігійних громад, які в установленому порядку користувались культовими будівлями і майном до введення в дію Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації", зберігаються і після одержання ними правоздатності юридичної особи згідно з пунктом 4 Постанови Верховної Ради України від 23 квітня 1991 року про порядок введення цього Закону в дію [4]. В листі Вищого адміністративного суду України вказано, що права громад щодо володіння і користування цими будівлями і майном зберігаються також за їх правонаступниками [6]. Разом з тим, при визначенні правонаступників суди виходять з того, що внаслідок проведення тоталітарної політики колишнього СРСР стосовно релігії, спрямованої на порушення прав церков і релігійних організацій та їхнє цілковите знищення, новостворена релігійна громада, статут якої зареєстровано відповідно до вимог Закону, є правонаступницею однойменної релігійної громади, незважаючи на те, що вона припинила свою діяльність в ті часи і прямого правонаступництва не прослідковується [5]. На нашу думку, в таких випадках не може йти мова про правонаступництво щодо прав на культові будівлі і майно, в даному випадку таке майно може бути передане новоствореній релігійній організації лише у порядку, встановленому Законом України "Про свободу совісті та релігійні організації".

Необхідність визначення статусу релігійних організацій в механізмі державного управління в галузі релігійно-церковного життя полягає ще й у специфіці самих державно-церковних відносин в демократичному суспільстві. Насамперед, необхідно враховувати, що в сфері релігійно-церковного життя і державно-церковних відносин, окрім виняткових випадків, не припускається прямий адміністративний вплив на церкву з боку державних органів. Релігійно-церковне життя є автономним від державної регламентації більшою мірою, ніж будь-яка інша сфера суспільних відносин. Якщо релігійна громада існує взагалі не повідомляючи державу про свою культурову діяльність, а це не є порушенням закону, то взагалі виключається можливість для державних органів жодним чином впливати на таку діяльність, аж доки не буде виявлено її суспільно шкідливих ознак. Адміністративна регламентація діяльності такої організації в цьому випадку обмежується лише загальними вимогами, що стосуються всіх юридичних осіб, та деякими положеннями законодавства безпосередньо щодо свободи совісті та релігійних організацій.

ВИСНОВОК

З огляду на реалії сьогодення в ході регулювання державою діяльності релігійних організацій найчастіше виникають запитання, пов'язані як з державною реєстрацією цих організацій, так і з внутрішньою структурою, ієрархією та підпорядкованістю, а також з питаннями правонаступництва.

Так, здійснювати державну реєстрацію релігійної організації як юридичної особи держава уповноважує обласні державні адміністрації, в яких цим питанням опікуються відділи у справах релігій, що, власне не є їх функцією. Останні хоча і повинні забезпечувати реалізацію Конституції і законів України, втім не мають для забезпечення державної реєстрації релігійних організацій достатніх важелів: від спеціалістів таких структур не вимагається наявність спеціальної освіти, релігійні організації не вносяться до єдиної бази даних юридичних осіб, складно відслідкувати зміни, що вносяться до статуту. Тому питаннями такої реєстрації повинно опікуватися управління юстиції, які реєструють громадські організації, а за облдержадміністраціями доцільно залишити питання координації і контролю за діяльністю у релігійній сфері на відповідній території.

Вже зазначалося, що релігійна організація створюється як окрема самостійна юридична особа, яка має повну право-, діє-, делікттоздатність в цивільних право-відносинах. Разом з тим, окремі релігійні організації вимальовують ієрархічну структуру, об'єднуючи під собою певні релігійні організації та створюючи цим самим вертикаль з різними ступенями ієрархії. Типовою помилкою є оформлення такої ієрархічної структури, як громадської організації, та прийняття статуту такої організації як обласної або всеукраїнської. Часто в таких статутах містяться норми щодо обов'язковості входження до такої організації аналогічних релігійних організацій аналогічного спрямування, що стає можливим лише за наявності відповідної дії уповноваженої церковної особи (погодження, благословення та ін.). Мовчазна згода державних органів щодо можливості таких дій порушують законодавчо закріплене право будь-яких громадян об'єднуватися з метою сповідувати будь-яку релігію, незалежно від наявності або відсутності ієрархії в даному релігійному напрямку, а також висловлення чи не висловлення згоди на це уповноваженою церковною особою. Закон "Про свободу совісті та релігійні організації" треба конкретизувати з огляду на вказане питання.

Хочеться звернути увагу на питання правонаступництва. Так, Питання правонаступництва сьогодні є особливо актуальними для релігійних організацій з огляду на закріплене в законі їх право на отримання культових будівель та майна, що колись їм належало. Вбачається за доцільне в такому випадку юридично прослідкувати правонаступництво релігійної організації, яка колись володіла відповідним майном, та тієї, що претендує на повернення їй цього майна сьогодні. Разом з тим, питання правонаступництва ігноруються як органами державної виконавчої влади, так і судовими органами, що, вирішуючи справу по суті, повинні перевірити всі обставини, що мають значення для вирішення такої справи. Вбачається, що закон треба конкретизувати нормою про обов'язок релігійної організації довести належність державного майна, на повернення якого претендує ця організація, саме тій релігійній організації, правонаступником якої вона є.

Перспективи подальших досліджень щодо організаційно-правових основ врегулювання статусу релігійних організацій у механізмі державного управління релігій-

ною сферою суспільства мають бути направлені як на виявлення можливих механізмів формальної та законодавчо врегульованої взаємодії, так і на неформально існуючі зв'язки та взаємодії. Вбачається, що не дивлячись на закріплення принципу відокремленості церкви від держави, а держави від церкви, дані інституції досить тісно взаємодіють між собою на неформальному та відносно формальному рівні. Разом з тим, навіть така взаємодія може істотно вплинути на протікання суспільних процесів. Таким чином, поряд з офіційно існуючими зв'язками, що закріплені на рівні закону, варто уважніше вивчити та проаналізувати існуючі, але не узаконені зв'язки.

Література:

1. Конституція України [Електронний ресурс]: Закон України від 28 черв. 1996 р. [з наст. змінами і допов.] // Законодавство України / Верхов. Рада України. Електрон. дані. — [К.:] Упр. комп'ютериз. систем Апарату Верхов. Ради України, 1996-2010. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. — Загол. з екрана.
 2. Про свободу совісті та релігійні організації [Електронний ресурс]: Закон України від 23 трав. 1991 р. [з наст. змінами і допов.] // Законодавство України / Верхов. Рада України. Електрон. дані. — [К.:] Упр. комп'ютериз. систем Апарату Верхов. Ради України, 1996—2010. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. — Загол. з екрана.
 3. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України від 16 січня 2003 р. [з наст. змінами і допов.] // Законодавство України / Верхов. Рада України. Електрон. Дані. — [К.:] Упр. комп'ютериз. систем Апарату Верхов. Ради України, 1996-2010. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. — Загол. з екрана.
 4. Итоговый документ Венской встречи государств-участников Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе [Електронний ресурс]: від 15 січн. 1989 р. // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Електрон. дані. — [К.:] Упр. комп'ютериз. систем Апарату Верхов. Ради України, 1996-2010. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. — Загол. з екрана.
 5. Про визнання права власності [Електронний ресурс]: Постанова Вищого господарського суду України від 26 листопада 2009 р. № 27/74-09 (30/118-08, 18/510-07, 30/308-07) / Єдиний реєстр судових рішень. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>. — Загол. з екрана.
 6. Щодо застосування окремих норм матеріального права під час розгляду адміністративних справ [Електронний ресурс]: Роз'яснення ВАС України від 1 червн. 2010 р. // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Електрон. дані. — [К.:] Упр. комп'ютериз. систем апарату Верхов. Ради України, 1996—2010. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. — Загол. з екрана.
 7. Конституційне право України: хрестоматія: Навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / упоряд. В.С. Журавський, Ю.М. Тодика; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2003. — 882 с.
 8. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / О.В. Зайчук [та ін.]; ред. О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко. — 2-ге вид., переробл. і доп. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 688 с.
- Стаття надійшла до редакції 07.06.2011 р.*